

Κ. Βουδούρη (ed.), *Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη*, Ἔκδοση τοῦ Διεθνoῦς Κέντρου Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Πολιτισμοῦ, Ἀθήνα 1992, σ. 243.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη (Ἀθήνα 1992) μαζί μέ τoύς τόμους *The philosophy of Socrates* (Athens 1991) καὶ *The philosophy of Socrates: Elenchus, Ethics and Truth* (Athens 1992) ἀποτελοῦν μιά τριλογία, πού καλύπτει τό σύνολο τῶν κύριων ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων πού παρουσιάστηκαν στό Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας μέ θέμα τήν φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη.

Ὁ ὄγκος τῶν σημαντικῶν ἀνακοινώσεων πού παρουσιάστηκαν στό Συνέδριο, ἡ ἀνάγκη θεματικῆς ταξινόμησής τους καὶ βεβαίως ἡ γλῶσσα στήν ὁποία γράφτηκαν, ὑπαγόρευσαν τήν τριμερῆ αὐτή ἐκδοτική τους παρουσίαση.

Ὁ παρών τόμος περιλαμβάνει 18 ἀνακοινώσεις ἀποκλειστικά στην ἑλληνική, ἐκ τῶν ὁποίων περίπου οἱ μισές ἀποτελοῦν μεταφράσεις τῶν ἀγγλικῶν πρωτοτύπων πού περιέχονται στούς δύο ἄλλους τόμους. Ὅπως τονίζεται στόν πρόλογο τοῦ ἐκδότη, τό κριτήριο ἐπιλογῆς τῶν μεταφρασμένων κυρίως ἀλλά καὶ τῶν ἑλληνικῶν ἄρθρων ὑπῆρξε ἡ ἀνάγκη «νά δοθεῖ μιά ὄσο τό δυνατόν πληρέστερη εἰκόνα γιά τίς ἀπόψεις πού προβλήθηκαν στό συνέδριο καὶ πού συνολικά λαμβανόμενες, φωτίζουν τό αἶνιγμα Σωκράτη».

Πρώτη Ἀνακοίνωση εἶναι τοῦ Προέδρου τῆς ΔΕΕΦ καὶ Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Κωνσταντίνου Βουδούρη, ὅπως ἀκριβῶς ἐκφωνήθηκε κατά τήν ἔναρξη τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου, μέ θέμα «Ὁ Σωκράτης, ἡ ζωὴ καὶ ἡ φιλοσοφία» (σ. 11-23).

Τρεῖς θά λέγαμε ὅτι εἶναι οἱ κύριοι ἄξονες τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς:

1) Νά τεθοῦν καὶ νά ἀπαντηθοῦν τά κυριότερα ἐρωτήματα πού ἀνακύπτουν σχετικά μέ τό νόημα καὶ τήν ἀξία ἐνός Συνεδρίου μέ ἀντικείμενο τή φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη, ἀπό ἐπιστημονική, παιδευτική καὶ διαπολιτιστική ἄποψη.

2) Νά φιλοτεχνηθεῖ τό πορτραῖτο τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτη καὶ νά ἐξαρθοῦν ἡ πρωτοτυπία, ἡ ζωτικότητα καὶ ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ σωκρατικοῦ προτύπου ζωῆς καὶ φιλοσοφίας καὶ στήν σημερινή ἐποχή καί,

3) Νά δοθεῖ ἓνα διάγραμμα μέ τίς βασικότερες σωκρατικές ἀρχές καὶ πίστεις καθώς καὶ νά παρουσιαστοῦν συνοπτικά, πλὴν ὅμως μέ σαφήνεια καὶ πληρότητα, οἱ σύγχρονες ἔγκυρες τάσεις κατανόησης τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

Ἀπό τoύς παραπάνω ἄξονες ἡ ἔμφαση δίδεται στήν οἰκουμενική διάσταση τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἰδέα πού ἀναπτύσσεται ἰδιαίτερα πειστικά ἀλλά καὶ μέ ἀσυνήθιστη γλαφυρότητα.

Ἡ παρουσίαση τῶν ἄλλων ἄρθρων θά γίνει μέ κριτήριο τή θεματική τους καὶ ὄχι μέ τήν σειρά πού ἔχουν στόν παρόντα τόμο.

Καταρχὴν ἔχουμε μιά σειρά ἀπό ἄρθρα πού ἐξετάζουν εἰδικά ζητήματα τῆς σωκρατικῆς ἠθικῆς.

Στό ἐκτενές ἀλλά ὀρθά δομημένο ἄρθρο τους μέ τίτλο «Ἡ σωκρατική δοξασία 'πεῖσε ἢ ὑπάκουσε'» (σ. 24-45) οἱ Καθηγητές τῆς Φιλοσοφίας Nickolas Smith (Virginia Polytechnic Institute and State University) καὶ Thomas Brickhouse (Lynchburg College) ἐπαναφέρουν ὑπό τό φῶς τῆς νεώτερης ἔρευνας τό πρόβλημα τῶν πολιτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Σωκράτη στόν *Κρίτωνα* καὶ δίνουν τή δική τους ἐρμηνεία σέ μιά ἀξιωματική πρόταση πού διατυπώνεται ἐκεῖ (Κρ. 51b8-c1) σχετικά μέ τή στάση τοῦ πολίτη ἐναντι τοῦ νόμου. Ἡ ἐρμηνεία τους ἐκφράζεται ὡς διαφωνία πρὸς τήν θέση πού προβλήθηκε

πρόσφατα από τον R. Kraut στο βιβλίο *Socrates and the State* (Princeton 1984) πάνω στο ίδιο θέμα. Κατά τη γνώμη τους ή προσπάθεια Kraut να αποσειεί τις κατηγορίες περί απολυταρχικών ή αυθεντικοκρατικών αντιλήψεων του Σωκράτη οδηγεί σε σημαντικές παρερμηνείες του σωκρατικού κειμένου. Η κριτική των επιχειρημάτων του Kraut γίνεται: με αυστηρούς συλλογισμούς, με προσφυγή στην κοινή λογική, με ακλόνητα αρχαιογνωστικά στοιχεία και βέβαια με προσήλωση στο κείμενο του *Κρίτων* και της *Απολογίας*. Συμπέρασμα: Αδιανόητη κατά το Σωκράτη ή άπειθαρχία στους νόμους, χωρίς αυτό να σημαίνει αντίφαση προς τις αρχές του περί δικαιοσύνης και αδικίας, επειδή: α) διακρίνει ανάμεσα στην δικαιοσύνη του νόμου καθεαυτόν και στη δικαιοσύνη του πειθαρχείν στο νόμο· β) προϋποθέτει την κοινή τότε αντίληψη περί «μετάθεσης ευθύνης» κατά το υπακούειν το νόμον, όπως ισχύει και στις σχέσεις κυρίου-δούλου, γονιού-παιδιού (Κρ. 50e2-4)· γ) τα λεγόμενα από το Σωκράτη στην *Απολογία* (29c5-d6) περί υπακοής στο θεό παρά στους «άνδρες των Αθηνών» σε περίπτωση που η ποινή ήταν ή απαγόρευση της φιλοσοφίας έχουν έντελως υποθετικό χαρακτήρα. Ο υποθετικός χαρακτήρας θεμελιώνεται σε ιστορικά στοιχεία (άρμοδιότητες δικαστικής εξουσίας) καθώς και στην πέραν της πολιτικής φύση του Σωκράτη.

Ο Καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια Γεράσιμος Σαντάς στην πρωτότυπη, τεχνική και απόλυτα τεκμηριωμένη ανακοίνωσή του «Τό σωκρατικό αγαθό και ή σωκρατική ευδαιμονία» (σ. 204-226) εξετάζει τά επιχειρήματα που αναπτύσσονται κυρίως στον Ευθύδημο και τον Μένωνα πάνω στο παραπάνω θέμα, καθώς επίσης και τις διαφωτιστικές θέσεις που υπάρχουν στον Πρωταγόρα, τό Γοργία και την Πολιτεία. Η εξέταση αυτή αποσκοπεί στη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των έννοιων: άρετή, γνώση (σοφία) και ευδαιμονία, στη σωκρατική θεωρία. Τά προβλήματα που επισημαίνονται από τη νεώτερη και σύγχρονη έρευνα σχετικά με τη σχέση των παραπάνω έννοιων δέν είναι δυνατόν, όπως τονίζεται, να υπερβληθούν έντελως. Δηλ. προβλήματα όπως: 1) ότι δέν υπάρχει καμία έννοια της ευδαιμονίας ανεξάρτητη από τη σοφία (Ευθύδημος), 2) ότι τό περιεχόμενο της σοφίας παραμένει τελικώς άκαθόριστο (Ευθύδημος) και 3) ότι δέν αποδεικνύεται έπαρκώς ότι ή σοφία δέ μπορεί να χρησιμοποιηθεί και έσφαλμένα, παραμένουν άνοιχτά. Ωστόσο αποκλείονται έντελως έρμηνείες όπως: 1) ότι ή σωκρατική θεωρία είναι κυκλική και, 2) ότι τό σωκρατικό αγαθό ταυτίζεται με την ήδονή. Ακροθιγώς προβάλλεται ή άποψη ότι ή σωκρατική θεωρία περικλείει δυνάμει όλες τις μεταγενέστερες χάρη στον προδρομικό της χαρακτήρα και παρά τό γεγονός ότι τά προβλήματα της μάλλον επιλύθηκαν από τον Πλάτωνα και τον Άριστοτέλη.

Ο Καθηγητής της Φιλοσοφίας και Κλασσικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Tel-Aviv John Glucker, αναπτύσσει τά πρόσφατα πορίσματα της έρευνάς του πάνω στο θέμα «Τά όνόματα της ήθικης πρό του Άριστοτέλους» (σ. 96-107), κεντρικός άξονας της όποιας είναι ή σωκρατική ήθικη όρολογία. Τό πλαίσιο των εξεταζομένων όρων συμπληρώνεται από τό πλατωνικό και σοφιστικό λεξιλόγιο, εκ των όποιων τό δεύτερο άντανακλά σαφέστερα την ήθικη σκέψη της έποχής. Τό άώνυμο σοφιστικό δοκίμιο «Δισσοί λόγοι» που κωδικοποιεί τά context χρήσης των ήθικων όρων της έποχής: αγαθόν - κακόν, καλόν - άισχρόν, δίκαιον - άδικον παρά τό ένδιαφέρον του δέν μπαίνει στην ουσία των ήθικων προβλημάτων. Στόν αντίποδα βρίσκονται οί «σωκρατικοί» διάλογοι του Πλάτωνα και στό μέσον ό ύστερος Πλάτων και ό Άριστοτέλης. Ο επικρατέστερος σωκρατικός όρος πρέπει να είναι τό «έπιμέλεια άρετής» που συμπίπτει με τη διαλεκτική διάκριση μεταξύ άρετής και κακίας και που διαφέρει τόσο από την πλατω-

νική όσο και από την αριστοτελική έννοιολογία.

Ένα ειδικό θέμα απασχολεί και την Dr P. Ward-Scaltsas στην ενδιαφέρουσα εργασία της «'Αρετή και φύλον κατά τον Σωκράτη» (σ. 227-236). Συγκεκριμένα ερευνά τις προϋποθέσεις της πλατωνικής (πιθανότατα σωκρατικής) άποψης περί της ομοιότητας ανδρών και γυναικών στην ικανότητα επίτευξης της ήθικης τελειότητας.

Στό *Μένωνα* και την *Πολιτεία* γίνεται διάκριση μεταξύ φυσικών λειτουργιών και κλίσεων εκάστου φύλου και ήθικων αρετών που απαιτούνται στις άλλες δραστηριότητες. Έκεί αναφέρεται ότι οι αρετές αυτές είναι κοινές και στά δύο φύλα και προσκτώνται με την κοινή εκπαίδευση και μόρφωση. 'Ασάφεια στις πηγές παρουσιάζει κάπως τό ζήτημα σχετικά με τό βαθμό κατάκτησης της αρετής από τις γυναίκες, αν δηλαδή είναι ίδιος με αυτόν των ανδρών. 'Η απάντηση δίνεται σε αναφορά προς τή σωκρατική αρχή περί της ένότητας της αρετής, που στηρίζεται, πάλι, στην αρχή ότι ή αρετή είναι γνώση. 'Εφόσον λοιπόν ή αρετή προϋποθέτει τή γνώση που, αν απουσιάζει, απουσιάζει και ή αρετή, τότε υπάρχουν μόνο δύο δυνατότητες: ή κατοχή ή ή έλλειψη της αρετής. Συνεπώς ή διαβάθμιση είναι θεωρητικά αδύνατη.

Ένας άλλος θεματικός άξονας περιλαμβάνει άρθρα με γνωσιολογικό και μεθοδολογικό περιεχόμενο.

Ο Καθηγητής της Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια Donald Davidson στην πρωτότυπη ανακοίνωσή του «'Η σωκρατική αντίληψη για τήν αλήθεια» (σ. 53-62) άπαντά με νέο τρόπο σε δύο θεμελιώδη φιλοσοφικά έρωτήματα που εκτός του ότι άφορούν στην κατανόηση του σωκρατικού έλέγχου, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα και σήμερα:

- 1) Γιατί ό έλεγχος κρίνεται από τό Σωκράτη ως μέθοδος άνεύρεσης της αλήθειας και,
- 2) Πώς πρέπει νά εξηγηθεί ή τάση του Σωκράτη νά επιβάλλει τή μέθοδό του στους άλλους.

Τά έρωτήματα αυτά ανακύπτουν κατά πρώτον από τήν έρευνα του Καθηγητή Γρηγόρη Βλαστού για τόν σωκρατικό έλεγχο, τά κύρια σημεία της οποίας διαγράφονται έδω με σαφήνεια, ενώ οι λύσεις που προτείνονται παρουσιάζουν ενδιαφέρουσες και γόνιμες προεκτάσεις ή και αποκλίσεις άπ' αυτήν.

Οι άπαντήσεις και στά δύο έρωτήματα στηρίζονται πάνω σε μιά γλωσσαναλυτική θεωρία του νοήματος. Για τό πρώτο έρώτημα προβάλλεται ή έννοια της διώποκειμενικής συμφωνίας ως κριτήριο αληθείας των άξιολογικών (ήθικων) κρίσεων. Δηλαδή οι από κοινού λαμβανόμενες ήθικές πίστεις κρίνονται αληθείς. Αύτή είναι μιά σημαντική προϋπόθεση για τήν άσκηση του σωκρατικού έλέγχου· φαίνεται δέ ότι ό Σωκράτης είχε άντιληφθεί τό θέμα με τόν ίδιο τρόπο. Τό δεύτερο έρώτημα άπαντάται εν μέρει από τήν απάντηση που δίδεται στό πρώτο έρώτημα. Πρόκειται όμως μάλλον για κακοδιατυπωμένο έρώτημα. Δέν πρόκειται για έπιβολή αλλά για έμμογή στον έλεγχο. Τό σύνολο κατ' άκολουθίαν των παρεχομένων αιτιών (συμπεριλαμβανομένης και της άποψης του Βλαστού) επικεντρώνεται στην ώφέλεια των συνομιλητών του Σωκράτη. 'Αντίθετα έδω τεκμηριώνεται ή άποψη ότι ό Σωκράτης είναι πεπεισμένος ότι ό διάλογος και ό έλεγχος των προβαλλόμενων θέσεων κατ' αυτόν, είναι λογικά ό καλύτερος τρόπος όξυνσης και δοκιμασίας των δικών του έννοιων, γιατί, μολονότι δέν εξασφαλίζει τή γνωστική βεβαιότητα, όμως βελτιώνει τήν ποιότητα της γνώσης και της αυτογνωσίας.

Στό άρθρο της «'Η σχέση σωκρατικής και αριστοτελικής διαλεκτικής (σ. 147-156) ή Λέκτωρ του Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων 'Ελένη Καραμπατζάκη-Περδίκη ξεετάζει

τήν πολλαπλή λειτουργία της αριστοτελικής διαλεκτικής, γεγονός που μπορεί να τεκμηριώσει σαφέστερα τη σωκρατική της προέλευση.

Σημαντικά για τό θέμα είναι τά σχόλια του 'Αφροδισιέως στά *Τοπικά* του 'Αριστοτέλη γιατί φανερώνουν de facto τήν επίδραση του Σωκράτη, παρά τό γεγονός ότι ό σχολιαστής αντιφάσκων πρός έαυτόν δέ συγκαταλέγει τόν τελευταίο στους διαλεκτικούς. Καί ή αριστοτελική μνεία όμως στή σωκρατική διαλεκτική (Μετά τά φυσικά 1076b 9) που επιβεβαιώνεται από τόν 'Αφροδισιέα στηρίζει τήν άποψη τής σωκρατικής καταγωγής τής αριστοτελικής επαγωγικής μεθόδου. "Ότι ή εύρύτατη χρήση τής επαγωγής μέσω τών αισθητών καί στή θεωρητική φιλοσοφία του 'Αριστοτέλη είναι σωκρατική επίδραση μέ πολλές ύποδηλώσεις, προβάλλεται σήμερα ως ή επικρατέστερη άποψη.

'Ο Καθηγητής David Furley από τό Πανεπιστήμιο του Princeton στό άρθρο του «'Από τόν 'Αναξαγόρα στό Σωκράτη» (σ. 63-70) διερευνά από διάφορες άπόψεις (ιστορική, θεωρητική) τή σχέση του Σωκράτη μέ τόν 'Αναξαγόρα. Τά στοιχεία που αξιοποιούνται πρός τήν κατεύθυνση αυτή είναι: α) ή ιστορική σύμπτωση τής κοινής κατηγορίας τών δύο άνδρών για άσέβεια ή όποία δίνει άφορμή στόν Πλάτωνα ('Απολογία, Κρατύλος, Φαίδων) καί στόν Ξενοφώντα να έπισημάνουν τίς θεωρητικές διαφορές τους στό κοσμολογικό καί θεολογικό επίπεδο καί, β) "Ένα άπόσπασμα του 'Αναξαγόρα μέ μεταφυσικό προβληματισμό σχετικά μέ τήν ύπαρξη τών καθόλου όντων καί τή σχέση τους πρός τά αισθητά (μετοχή). 'Εκτός από τήν έπισήμανση τής όμοιότητας τών σκέψεων αυτών πρός τήν πρώιμη πλατωνική θεωρία τών 'Ιδεών προβάλλεται καί ή ύπόθεση μιās πιθανής επίδρασης τής διάνοησης του 'Αναξαγόρα πάνω στόν ίδιο τό Σωκράτη. 'Η έμμονή δηλ. του Σωκράτη στήν έρώτηση «Τί είναι Χ;» καί ή ύποδήλωση τής ύπαρξης καθαρών έννοιών μπορεί να είναι μιá αναξαγόρεια επίδραση καί όχι πλατωνική, δεδομένου ότι δέν όδήγησε στήν ούσιοκρατία.

Εϊδικότερα στό θέμα τής σύνδεσης του έρωτα μέ τήν παιδευτική καί γνωστική διαδικασία αναφέρονται οί έξής δύο ανακοινώσεις: 1) Του Καθηγητή τής Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο MacMaster του Καναδά, Κ. Γεωργιάδη μέ θέμα «Σωκρατικός έρωσ καί φιλοσοφική δραστηριότητα» (σ. 71-78) καί 2) Τής Καθηγήτριας τής Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο του Bari κυρίας Anna Maria Iorpolo, «'Η σωκρατική άγνοια καί ό ίσχυρισμός του Σωκράτη ότι γνωρίζει τά έρωτικά» (σ. 127-138).

Στή σύντομη καί περιεκτική μελέτη του ό Καθηγ. Κ. Γεωργιάδης έρευνά μέσα από τούς πλατωνικούς διαλόγους τό περιεχόμενο του σωκρατικού έρωτα, τό όποιο διακρίνει καταρχήν από τό πλατωνικό. 'Ο αισθητισμός του Σωκράτη φαίνεται να μην υπερβαίνεται παρά μόνο να έξουδετερώνεται από τή φροντίδα του για τήν ψυχή τών όμορφων νέων που αγαπά. 'Η άκριβέστερη περιγραφή του σωκρατικού έρωτα δίνεται στό Συμπόσιο, δηλαδή, εκεί νοείται τόκος εν τῷ καλῷ, γιατί περιέχει τά δύο ούσιώδη γνωρίσματά του: α) ότι θεωρεί τήν φυσική όμορφιά αναγκαίο ψυχολογικό κίνητρο του έρωτα καί β) ότι ό έρωσ καρποφορεϊ μέσα στόν έρώμενο.

'Ο Φαίδρος φωτίζει καλύτερα τήν έρωτική σχέση. Αυτή είναι κατ' ανάγκην προσωπική, παιδαγωγική καί έμπλέκει τά δύο πρόσωπα που συμμετέχουν σε μιá εύρύτερη προοπτική μεταβίβασης πνευματικῶν αγαθῶν.

Τό χαρακτήρα του σωκρατικού έρωτα αλλά από άλλη σκοπιά διερευνά στή σωστά τεκμηριωμένη ανακοίνωσή της καί ή Καθηγήτρια Anna Maria Iorpolo. Ξεκινώντας από τή δήλωση του Σωκράτη στό Συμπόσιο ότι γνωρίζει καλά τά έρωτικά καί τή φαινομενική αντίφασή της πρός τήν καθολικότητα τής σωκρατικής άγνοιας, θέτει τό έρώ-

τημα σχετικά με τό περιεχόμενο πού δίνει ο Σωκράτης στη γνώση και τη σοφία. Ἡ θέση τῆς μελέτης προσπαθεῖ νά διαφοροποιηθεῖ κάπως ἀπό τή θέση τοῦ Βλαστοῦ ὅτι ὁ Σωκράτης διακρίνει μεταξύ φιλοσοφικῆς καί ἠθικῆς (ἐλεγκτικῆς) γνώσης καί ὅτι ἐπομένως ἡ ἄγνοιά του εἶναι μᾶλλον μεθοδολογική. Ὑποστηρίζεται ἀντίθετα ὅτι ὁ Σωκράτης ἀναγνωρίζει μόνο τήν ἠθική σοφία, τήν ὁποία ἀνάγει στήν ἀλήθεια καί τήν ἐπιστήμη. Ἐπομένως ἡ ἄγνοιά του εἶναι πραγματική. Ἡ γνώση τῶν ἐρωτικῶν ἀπό τήν ἄλλη μεριά χαρακτηρίζεται ὡς ἓνα *θεῖο δῶρο* τοῦ ἐραστή πού ἔμμεσα μόνο μπορεῖ νά ἐμπνεύσει τήν ἐπιθυμία τοῦ ἀγαθοῦ στόν ἐρώμενο καί νά τόν ὀδηγήσει στήν ἀρετή καί τήν ἀλήθεια. Μέ τήν ἔννοια αὕτη «τό γνωστικό στοιχεῖο περιλαμβάνεται στήν ἐπιθυμία τοῦ ἀγαθοῦ» καί «ἡ ἔλξη παρουσιάζεται ὡς χαρακτηριστικό στοιχεῖο τοῦ ἀγαθοῦ», συμπεράσματα πού συμβάλλουν στό θέμα τῆς σχέσης ἐρωτος, γνώσης καί ἀρετῆς.

Στό ἴδιο πλαίσιο τῆς κατάδειξης τῆς ἐρωτικῆς φύσης τοῦ Σωκράτη κινεῖται καί ἡ ἐνδιαφέρουσα συμβολή τοῦ Δρ. Γ. Καραγιάννη «Ὁ Σωκράτης: διονυσιακός ὄνειροπόλος. Μιά ἀντιπαράθεση στό Φρειδερίκο Νίτσε» (σ. 139-146). Γίνεται ἐδῶ μιά ἐπιτυχῆς ἀνασκευή τῆς παραπλανητικῆς θεωρίας τοῦ Νίτσε γιά τό Σωκράτη ὡς φιλόσοφο τῆς παρακμῆς, πού ἀναπτύσσεται στό ἔργο του *Ἡ γέννηση τῆς Τραγωδίας*. Ἡ μελέτη ἐπισημαίνει ὀρθά τά ἱστορικά καί φιλοσοφικά στοιχεῖα πού ἀγνοεῖ ἢ διαστρέφει ὁ Νίτσε καί τά ὁποῖα δημιούργησαν ἀντιφάσεις καί στήν ἴδια τή θεωρία του. Ὁ αἰσθητικός ἔρωσ καί τό σωκρατικό δαιμόνιο, ὡς κατεξοχὴν ἐνεργά διονυσιακά γνωρίσματα, ἀποδυναμώνουν τή μονόπλευρη ἐρμηνεία τοῦ Σωκράτη ὡς ἠθικοῦ ὀρθολογιστῆ καί ἐνισχύουν τό πρότυπο τῆς σύνθεσης τοῦ διονυσιακοῦ καί ἀπολλώνειου πνεύματος, πού κατά τά ἄλλα, τόσο θαύμαζε ὁ γερμανός στοχαστής.

Σέ μιά συνολική ἀποτίμηση τῆς προσωπικότητας καί τῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη ὑπό τό πρῖσμα νεώτερων στοχαστῶν καί ρευμάτων ἀνταποκρίνονται οἱ ἐξῆς ἀνακοινώσεις.

Ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Αἰμ. Μπουρατίνου «Ὁ μυστικός πόλεμος τοῦ Σωκράτη κατά τῆς λογικῆς» (σ. 166-179) καί τῆς Καθηγήτριας τῆς Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Τερέζας Πετσοπούλου-Βαλαλαῆ μέ θέμα «Ὁ Σωκράτης ὡς αἴνιγμα» (σ. 194-203).

Ἡ ἰδιαίτερα πρωτότυπη ἀνακοίνωση τοῦ Αἰμ. Μπουρατίνου εἶναι ἀντίθετη σέ κάθε μονόπλευρη κατανόηση τοῦ σωκρατικοῦ ἔργου (δηλ. ὡς μόνο λογικοῦ ἢ μόνο ἠθικοῦ) καί στηρίζει, περαιτέρω, τήν ὑπόθεση περί τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς κρυφῆς σημειολογίας πού γίνεται ἀντιληπτὴ ἀπό μιά ἄλλη ἀνάγνωση τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ἡ ἀνάγνωση αὕτη, πού δέν ἀναιρεῖ τήν ἐπιστημονική, προϋποθέτει τήν ἐμπλοκή ἑνός κύκλου ἀναγνωστῶν-ἀκροατῶν σέ μιά ἐνορατική ἐπαφή μέ τά κείμενα αὐτά, ἀφοῦ διασφαλιστοῦν πρῶτα κάποιες ψυχολογικές συνθήκες (συναισθηματική, γνωστική κάθαρση).

Τό ἐνδιαφέρον αὐτό πείραμα ὡς ἀναβίωση τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς: α) στηρίζεται στήν ἀρχή τῆς ὁμοιοπαθητικῆς (ὑπέρβαση τῆς λογικῆς διὰ τῆς λογικῆς) καί β) ἀποσκοπεῖ τελικῶς στήν ἀποκάλυψη ἐξατομικευμένων ὄντολογικῶν ἀληθειῶν ἀπό τοὺς ἴδιους τοὺς ἀκροατές-συζητητές.

Παρόμοια ἀντίληψη γιά τή σωκρατική μέθοδο υἱοθετεῖ στήν ἀνακοίνωσή της καί ἡ Καθηγήτρια Τερέζα Πετσοπούλου-Βαλαλαῆ. Ἀφετηρία τῶν θέσεών της ἀπέτελεσαν οἱ ἐρμηνεῖες νεώτερων στοχαστῶν ὅπως ὁ Kierkegaard, ὁ Hegel, ὁ Nietzsche, τό ἐνδιαφέρον τῶν ὁποίων εἶναι φανερά ὄντολογικό κι ὄχι γνωσιοθεωρητικό. Ἐπί τῆ βάσει τῆς ἀντίθεσης Hegel-Kierkegaard σχετικά μέ τό ἂν ἡ σωκρατική εἰρωνεία καί ἄγνοια ἔχουν πραγματικό ἢ μεθοδολογικό-φιλοσοφικό χαρακτήρα, θεμελιώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ἡ εἰρωνική ἄγνοια τοῦ Σωκράτη εἶναι μιά ὄντολογική στάση. Πρόκειται γιά τή γνήσια

φιλοσοφική στάση ζωής του έρωτάν ως άνοιχτης δυνατότητας φανέρωσης τής αλήθειας.

΄Ακολουθεί μία ένότητα συγκριτικῶν άρθρων με ιστορικό, φιλολογικό και φιλοσοφικό ενδιαφέρον.

Τό άρθρο «΄Ο Σωκράτης του Ξενοφάντος ως φιλόσοφος» (σ. 47-52) του Καθηγητή Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του ΄Εδιμβούργου W. Charlton στρέφεται κυρίως στην αναζήτηση τῶν φιλοσοφικῶν ενδιαφερόντων του Ξενοφάντα και ἔμμεσα στο πῶς αὐτός παρουσιάζει τό Σωκράτη στο ἔργο του.

΄Ο σημαντικότερος λόγος πού προβάλλεται γιά τήν κακή «ἔκδοση» του Σωκράτη ἀπό τόν Ξενοφῶντα, εἶναι ἡ πλήρης ἀδιαφορία του τελευταίου γιά τή μεταφυσική καί ὄχι ὁ ἀπλοϊκός ἢ ἀντιδιανοητικός προσανατολισμός τής σκέψης του. Ἔτσι αὐτός προσεγγίζει συχνά τή μέθοδο του ΄Αριστοτέλη σέ φυσικά-ἐπιστημονικά ζητήματα, ἀλλά δέν προχωρεῖ στή μεταφυσική θεμελίωση τῶν παρατηρήσεών του. Στήν ἠθική δέ ὁ ἐρασιτεχνισμός καί ὁ πρακτικός του νοῦς τόν ὀδηγοῦν σέ μεμονωμένες μόνο σωστές διακρίσεις καί σέ γενική παρανόηση τής σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

΄Η μελέτη του Κ. Μιχαηλίδη, Καθηγητή τής Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο τής Κύπρου «Σωκράτης καί ΄Ηράκλειτος» (σ. 157-165) ἐπισημαίνει τίς προσωκρατικές ρίζες του σωκρατικοῦ λόγου, θέτοντας ὡς κύριο σημεῖο σύγκρισης τόν Λόγο του ΄Ηρακλείτου. Εἰδικότερα τοποθετεῖ τή σωκρατική διαλεκτική μεταξύ τής ἡρακλείτειας διαλεκτικῆς τῶν ἀντιθέτων καί τής «σοφιστικῆς ἀντιλογικῆς», τίς ὁποῖες αὐτή ὑπερβαίνει ἐκατέρωθεν γιά νά ἀναδιπλωθεῖ τελικά σ΄ ἓνα μυστικό-θρησκευτικό ἀποφατισμό περί του ἀνθρώπου καί κόσμου.

΄Ο Καθηγητής της Κλασσικῆς Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο ΄Αθηνῶν ΄Αντ. Παπανικολάου στο άρθρο του «Σωκράτης καί ΄Ισοκράτης. Πλάτωνος ΄Απολογία Σωκράτους καί ΄Ισοκράτους *Περί ἀντιδόσεως*» (σ. 180-193), ὀρμώμενος ἀπό φιλολογικό ενδιαφέρον, ἀνέγνωσε συγκριτικά τά δύο ἔργα καί παρουσίασε ἓνα πιθανό καί ενδιαφέρον συμπέρασμα γιά τίς ὁμοιότητές τους, φωτίζοντας ἔτσι καί τίς ιστορικές σχέσεις Σωκράτη-΄Ισοκράτη.

Δύο ἐντελῶς ἰδιόμορφες ἀνακοινώσεις εἶναι οἱ ἀκόλουθες: Τῆς Καθηγήτριας Φιλοσοφίας Florence Hetzler (Fordham University) με θέμα «΄Η γνώση μας γιά τό Σωκράτη μέσα ἀπό τήν τέχνη» (σ. 108-126) καί του Dr. John Gericke (University of Pretoria) με θέμα «΄Η σωκρατική μέθοδος γιά τή διδασκαλία τής Φιλοσοφίας στήν μετά τό ΄Απαρχάϊντ Ν. ΄Αφρική» (σ. 79-95).

Στήν πρώτη ἐργασία ἡ Καθηγήτρια F. Hetzler μέ ἀναφορές σέ ἀντιπροσωπευτικά ἔργα τέχνης (λογοτεχνικά, δραματικά, εἰκαστικά) μέ ἀντικείμενο τό Σωκράτη, παρακάμπτοντας σκόπιμα τό καλούμενο «σωκρατικό πρόβλημα», ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ἡ μόνη καί ἴσως ἡ καλύτερη πηγή γνώσης γιά τό Σωκράτη. ΄Η ἐστίαση πάντως τῆς μελέτης γίνεται στο ρόλο τῆς τέχνης γιά τήν ἀνακάλυψη, προβολή καί ἀνάπλαση —ἔστω ὑποκειμενική— του σωκρατικοῦ συμβόλου.

΄Ο Dr. John Gericke μέ τήν πίστη του στήν οἰκουμενικότητα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τεκμηριώνει πειστικά τήν πρότασή του γιά υἰοθέτηση του πνεύματος τῆς σωκρατικῆς διαλεκτικῆς καί του σωκρατικοῦ ἠθους (ἐλευθερία, ἀποδοχή τῆς ἑτερότητας) ὡς βάσης τῶν προσπαθειῶν γιά τήν ἀναδιάρθρωση του Curriculum στά Ν. Αφρικανικά Πανεπιστήμια. Ἐνας τέτοιος σχεδιασμός, ἐξάλλου, κρίνεται κατάλληλος γιά νά ἑναρμονίσει, μέσφ τῆς φιλοσοφίας, τό Πανεπιστήμιο μέ τήν κοινωνικο-πολιτική πραγματικότητα τῆς χώρας.

Συμπερασματικά μπορούμε νά εκφράσουμε τή βεβαιότητά μας ότι ο παρών τόμος ανταποκρίθηκε στους σκοπούς πού εκτίθενται στον Πρόλογο τής Έκδοσης, προσφέροντας, μέ έγκυρότητα, πολυφωνία απόψεων σχετικά μέ τά ούσιώδη ζητήματα τής σωκρατικής φιλοσοφίας. Ένα άλλο προτέρημα είναι ότι καταφέρνει νά ικανοποιήσει έξίσου τά γενικά ένδιαφέροντα του άνειδίκευτου αναγνώστη όσο και του εξειδικευμένου έρευνητή. Έπιπλέον παρουσιάζει τίς πιο διαφορετικές έρμηνείες ύπό τό πρίσμα μιās συμφωνίας επί τής αξίας και τής γονιμότητας τής αρχαίας έλληνικής φιλοσοφίας. Αξίζει νά διαβαστεί από έρευνητές τής φιλοσοφίας, Καθηγητές τής Μέσης Έκπαίδευσης, φοιτητές, και άλλους ειδικούς. Έλπίζουμε ότι τό έλληνικό κοινό θά ώφεληθει πολλαπλᾶ από τά ἄρθρα πού περιέχονται στό καλαίσθητο, έγκυρο και χρησιμώτατο αυτό βιβλίο. Είναι ένα βιβλίο άπαραίτητο για κάθε διανοούμενο και για κάθε βιβλιοθήκη.

ΧΡΥΣΗ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΥ
ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΑΘΗΝΑ

ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚ. ΡΕΝΤΕΣΗ, *Είναι και ανθρώπινη πράξις*, Αθήνα 1991, σελ. 380.

Όπως ο τίτλος του βιβλίου υποδηλώνει, η ανθρώπινη πράξη και οι όροι σύμφωνα με τους οποίους αυτή εκδηλώνεται είναι το ηθικό πρόβλημα με το οποίο ο συγγραφέας ασχολείται στο ανωτέρω έργο.

Έδη στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου τίθενται οι τρεις θεματικοί άξονες-ερωτήματα, σύμφωνα με τα οποία θα γίνει η διαπραγμάτευση του θέματος:

α) Το πρώτο ερώτημα αφορά στις έως τώρα διατυπωθείσες φιλοσοφικές θεωρίες για το ηθικό πρόβλημα της ανθρώπινης πράξης, για να δειχθεί στη συνέχεια κατά πόσο όλες αυτές οι απόψεις των διάφορων διανοητών αποτελούν «οντολογικά έγκυρες πραξεολογικές θεωρίες», σύμφωνα με την έκφραση του συγγραφέα.

β) Το δεύτερο ερώτημα αφορά στην άποψη του συγγραφέα για την ποιότητα της ανθρώπινης πράξης στη μέχρι τώρα ιστορική πορεία της ανθρωπότητας.

γ) Το τρίτο ερώτημα αναφέρεται στη δυνατότητα ή μη ελεύθερης δράσης του ανθρώπου.

Τα τρία κεφάλαια από τα οποία αποτελείται το βιβλίο αποτελούν, θα λέγαμε, απαντήσεις στους παραπάνω προβληματισμούς.

Το πρώτο κεφάλαιο (σελ. 27-142) συνίσταται στην κριτική παρουσίαση των ηθικών θεωριών των σημαντικωτέρων διανοητών, ξεκινώντας από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους και φθάνοντας μέχρι τον Marcel Conche. Εξ αρχής όμως δηλώνεται σαφέστατα η άποψη του συγγραφέα ότι όλες οι προηγούμενες ηθικές απόψεις, οι πηγάζουσες από το χώρο της Φιλοσοφίας, αλλά και της επιστήμης, χαρακτηρίζονται από δογματισμό και μονομέρεια γι' αυτό και δεν προσφέρουν τίποτα θετικό στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ενεργούν, με αποτέλεσμα αυτή η δυσμενής κατάσταση στο χώρο του Πνεύματος να αντανακλά και στο επίπεδο της ανθρώπινης πράξης.

Η παρουσίαση ξεκινάει με τον χαρακτηρισμό της Ανατολικής ηθικής φιλοσοφίας